

ROZHLEDY

V rámci konferencie Americko-československej spoločnosti sa 27. júna 2006 uskutočnil v Českých Budějoviciach medzinárodný blok o amerikanizácii českej a slovenskej kultúry. Príspevkami sa na ňom zúčastnili Jeanette Fabian (HU Berlín), Blanka Mongu (FF UK Bratislava), Martina Halamová (Jihočeská univerzita České Budějovice), Ute Rassloff (GWZO Lipsko), Zornitza Kazalarska (HU Berlín), Ľubica Somolayová (ÚSIL SAV Bratislava) a Peter Zajac (HU Berlín/ÚSIL SAV Bratislava).

Z prezentovaných príspevkov zostavil Peter Zajac tematický blok. Príspevky zahŕňajú široký časový výsek od vzniku Československej republiky do obdobia po druhej svetovej vojne a sú sondami do roly, ktorú hrala angloamerická kultúra v českej a slovenskej kultúre po roku 1918. Súčasťou takto koncipovaného bloku bolo poukázať najmä na význam skúmaného vzťahu. Preto sa redakcia Slovenskej literatúry rozhodla poskytnúť v časopise priestor na publikovanie aj autorom/autorkám, ktorých texty v niektorých prípadoch presiahli tematický rámec časopisu. Príspevky Petra Zajaca a Ute Rassloff budeme publikovať v nasledujúcom čísle.

Red.

Percepcia Ameriky v československej tlači a vplyv Američanky na obraz modernej ženy v Československu v rokoch 1918 – 1938

BLANKA MONGU, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Do začiatku tridsiatych rokov boli tlač spolu s kinom najdôležitejšími masovokomunikačnými prostriedkami, ktoré nielen zobrazovali, ale aj ovplyvňovali a spoluvytvárali skutočnosť prvorepublikového Československa. Analýza tlače preto zásadným spôsobom prispieva k novým poznatkom v súvislosti s každodenným moderným životným štýlom, ako aj s vnímaním a zobrazovaním modernej ženy. Najvernejšiu výpoveď o aktuálnych témach daného obdobia podáva fejtón. Fejtón bol žáner, ktorý reagoval na aktuálne politické, spoločenské a kultúrne javy a poskytoval priestor pre verejnú spoločenskú diskusiu.

Reprezentatívnu vzorku prvorepublikového fejtónu ako *literárneho žánru* tvoria texty publikované v denníku *Lidové noviny* (ďalej *LN*) a v jeho kultúrnej prílohe *Eva*. *LN* boli jedny z mála nestranných liberálnych denníkov v Československu a boli určene rovnako inteligencii, ako aj bežnému čitateľovi. Boli založené v roku 1893 v Brne. V dvadsiatych rokoch vznikla redakcia *LN* v Prahe, kde mal redakciu aj časopis *Eva*. To prispelo k širšiemu okruhu prispievateľov z radov intelektuálov a spisovateľov, medzi ktorými boli napríklad prozaici a publicisti Eduard Bass, Karel Čapek, Ferdinand

Peroutka, Karel Poláček, Richard Weiner, ale aj významní básnici Stanislav Kostka Neumann alebo Vítězslav Nezval. Táto skutočnosť pozitívne ovplyvnila literárnu kvalitu fejtónu v LN.

Časopis *Eva* vychádzal v rokoch 1928 až 1943 dvakrát mesačne. Šlo o významný časopis, ktorý bol určený najskôr „modernej“, neskôr „vzdelanej“ žene. Venoval sa ženským aj spoločenským témam. *Lidové noviny* aj *Evu* vydával Melantrich, najväčšie a najvýznamnejšie československé vydavateľstvo medzivojnového obdobia, a obe médiá plnili mienkotvornú rolu.

* * *

Amerika sa stala po skončení prvej svetovej vojny kultúrnym vzorom pre vojnu zničenú Európu. V Československu sa vnímala ako krajina technického pokroku, pragmatického úsudku a modernej demokratickej civilizácie. V dobovej tlači boli často diskutované pojmy *amerikanizmus* a *amerikanizácia*, ktoré označovali širokú škálu spoločenských fenoménov.

Pojem *amerikanizmus* možno rozdeliť na kultúrnu a technickú zložku. *Technický amerikanizmus* označoval metódy racionalizácie práce a masovej výroby – taylorizmus a fordizmus. V Československu sa racionalita a technická vyspelosť Ameriky vnímali ako vzor pre vlastný možný rozvoj. Inžinieri, obchodníci, manažéri, ale aj novinári cestovali do USA, aby sa priamo tam naučili čo najviac o americkom spôsobe práce, riadenia, ale aj o životnom štýle, ktorý sa zmenil v dôsledku industrializácie a racionalizácie práce. Ústavne zakotvený osemhodinový pracovný čas prispel k vzniku kultúry voľného času a tzv. víkendovej kultúry. *Kultúrny amerikanizmus* označoval americkú „masovú“ kultúru. Väčšina súčasníkov si s Amerikou spájala život v urbánnom prostredí amerických veľkomiest, akými boli New York či Chicago. Za prejav „americkej“ kultúry sa preto považoval spôsob, akým trávili obyvatelia amerických veľkomiest svoj voľný čas. Kino, filmy Charlieho Chaplina, džez, revue, tanec Josephiny Bakerovej, ale aj charleston, fox-trot a športové zápasy boli vnímané ako typická „americká“ kultúra. Najmä mladá generácia ju prijímala pozitívne, lebo bola moderná, demokratická, prístupná a vyjadrovala ducha materiálne a pragmaticky orientovanej spoločnosti.

Súčasťou diskusie o *amerikanizácii* európskej spoločnosti bola aj diskusia o *feminizácii* spoločnosti. V československej tlači sa objavoval názor, že americká spoločnosť a kultúra sú „žženštilé“, pretože vplyv ženy v Amerike je nesmierny.

Pre Čechov a Slovákov bolo charakteristické, že ženská otázka úzko súvisela s národnostnou otázkou a úlohou vzdelanej ženy z obrodeneckých kruhov bolo stáť po boku muža v boji za národnú slobodu. Lapidárne to vyjadrila Jaroslava Pešková: „*Emancipace ženy byla u nás chápána jako důležitá složka hledání identity občanské i lidské*“ (Pešková, 1996, s. 18).

Američanka sa stala najmä vďaka Vojtěchovi Náprstkovi vzorom emancipácie českej ženy už v 19. storočí. Náprstek bol scestovaný a vzdelaný muž, ktorý strávil niekoľko rokov v Amerike a po svojom návrate sa rozhodol šíriť povedomie o rovnoprávnosti mužov a žien. V roku 1865 založil významný ženský spolok *Americký klub dam* (Secká, 1995). Jeho cieľom bolo „*povznésti ženu českou k té výši společenské užitečnosti, jaké*

dosáhly ženy americké“ (Lenderová, 1999, s. 240). Členkami klubu boli príslušníčky významných českých rodín, dcéry a ženy českých politikov, spisovateľov, novinárov a intelektuálov. Klub zohral dôležitú úlohu pri emancipácii českých žien a umožnil im prístup k novým názorom v súvislosti s úlohou ženy v modernej industriálnej spoločnosti. S prestávkami klub existoval až do roku 1941.

Už počas prvej svetovej vojny zastúpili ženy na pracovnom trhu mužov bojujúcich na fronte. Očakávalo sa však, že po skončení vojny sa svojich miest dobrovoľne vzdajú a zaujmú svoju tradičnú úlohu manželky a matky. Spoločenská rola ženy sa však od základu zmenila, o čom svedčilo aj prijatie demokratickej ústavy, ktorá prvýkrát priznala ženám rovnaké práva ako mužom. Oprávňovala ich študovať, pracovať, realizovať sa podľa vlastných predstáv.

V súvislosti s procesom industrializácie sa zmenila aj štruktúra pracovného trhu. Rozrástol sa sektor služieb, ktorý vyžadoval veľké množstvo lacných a málo kvalifikovaných pracovných síl. Väčšinu zamestnancov tohto sektora tvorili ženy, ktoré pracovali ako úradníčky, telefonistky, sekretárky alebo predavačky. Emancipácia žien a jej dôsledky v spoločenskom, hospodárskom, ale aj bežnom živote boli jednou z hlavných mediálnych tém dvadsiatych a tridsiatych rokov.

Na rozdiel od Nemecka, kde sa v dvadsiatych rokoch objavil výraz *nová žena*, označujúci novú generáciu emancipovaných žien, v českej tlači sa častejšie používal výraz *moderná* alebo *dnešná* žena. V porovnaní s obdobím pred rokom 1918 sa ženský ideál v Európe radikálne zmenil. *Nová žena* študovala alebo pracovala, mala ambície uplatniť sa nielen v klasickej role matky a manželky, ale aj pracovne a spoločensky. V *LN* bol tento nový ideál charakterizovaný nasledovne: „*Dnešní žena myslí a pracuje. Minulý typ ženy jenom pracoval. (...) Podstata dnešního ženství jest vědomí.*“ Nadobudnuté sebavedomie a nezávislosť žien mali za následok zmenu ich postavenia aj úlohy v spoločnosti, čo viedlo k tomu, že „*vzorek doby se stala harmonická osobnost vybavená zdatností těla, etikou a intelektem*“ (Šnobl, 1930).

Pracujúcej žene sa prispôbil aj módný priemysel, ktorý nahradil nepohodlné korzety voľnejším a praktickejším oblečením. Sériová výroba odevov, vznik obchodných domov a reťazcov viedli k tomu, že aktuálna móda sa stala cenovo dostupnou pre všetky spoločenské vrstvy. Na prvý pohľad nebolo možné rozoznať sekretárku od dámy. Ich šaty sa totiž nelíšili strihom, ale materiálom. Módné trendy ovplyvňoval popri magazínoch, akým bola napríklad *Eva*, najmä film. A tak sa mladé ženy v otázkach, čo nosiť, ako sa obliekať, maľovať, chodiť alebo gestikulovať, inšpirovali filmovými, zväčša hollywoodskymi hviezdami. Tieto skutočnosti prispeli k tomu, že výzor *novej ženy* bol v medzivojnovom období v Európe jednotný. Ženské tvary nahradila androgýnná postava. V roku 1930 bol v *LN* nový ženský ideál charakterizovaný nasledovne: „*Ideál krásy představuje mladistvá, sportovní, opálená žena s pevným štíhlým tělem a krátkými vlasy*“ (Šnobl, 1930, s. 19).

Starostlivosť o zovňajšok však v sebe skrývala často oveľa hlbší a prozaickejší význam. Dobrý vzhľad zabezpečoval výhody v konkurenčnom boji o pracovné miesto. Keďže pracovné miesta v oblasti služieb nevyžadovali veľkú zručnosť, najrozhodujúcejším výberovým kritériom pri konkurze bol príjemný a upravený vzhľad. Maľovanie sa,

ktoré kedysi prináležalo len ženám voľných mravov, sa stalo spoločensky nielen akceptované, ale dokonca nevyhnutné. Kozmetický priemysel objavil v žene vd'ačnú konzumentku a propagoval na stránkach novín a časopisov kozmetiku, krémy, masážne produkty a ostatné nevyhnutné potreby pre starostlivosť o telo a zovňajšok. To, aké rozmery nabrala táto starostlivosť, dokumentujú aj nasledovné riadky: „*Dříve se říkalo: 'Vy dobře vypadáte.' Dnes se může říci: 'Vy se umíte mistrovsky namalovat'*“ (Světníčková, 1930, s. 28).

S „novou ženou“ sa spájal aj moderný životný štýl. Počas dňa dominovalo štúdium alebo práca a po večeroch návštevy revue či kina a následne nespútaná zábava v baroch a v „*dancingoch*“. Také boli aspoň predstavy o živote mladých žien vo veľkomeste. Moderné ženy, oslobodené od morálnych predstáv predošlých generácií, si užívali nezávislosť aj vo vzťahu k mužom. Žena zo strednej a vyššej strednej spoločenskej vrstvy prestala byť finančne závislá od manžela ako garanta inštitúcie manželstva, ktoré bolo v predošlej dobe jej jedinou ekonomickou zábezpekou. Aj napriek tomu, že zárobok mladých žien často nebol dostatočne vysoký na to, aby sa mohli úplne osamostatniť a dovoliť si napríklad vlastný byt, skutočnosť, že mali vlastný príjem, im zvýšila sebavedomie. Začali samy seba vnímať ako rovnocenné partnerky v boji o pracovné miesto a spoločenské uplatnenie. Muži ich postupne vnímali ako konkurenciu. Spoločenský vzostup, ale aj verejné diskusie o zdraví a sexualite viedli k tomu, že vzťahy medzi mužmi a ženami sa začali meniť a zakladať na kolegiálnosti a kamarátskosti. Vytváral sa nový vzor správania: „*Nové ženy neflirtují, protože je to zbytečné, neboť se naučily s hochy bratrsky volně vycházet a jsou ochotny spíš se s nimi pořvat, než dát si s sebou zahrát. Do života nejdou jako princezny, které potká jistě někde štěstí, ale hledají si chutě cestu na svůj vlastní vrub a spokojují se i s cestami nekrálovským*“ (Sokol, 1920).

Aj inštitúcia manželstva nadobudla nový význam. Moderné manželstvo bolo založené na vzájomnej dohode, šlo o vzťah kamarátsky, otvorený, v ktorom si ani jeden z partnerov nenáročoval toho druhého iba pre seba. Romantické city aj manželská vernosť sa začali pokladať za nemoderné. Tento nový ideál manželstva tematizuje aj karikatúra, v ktorej manželka napomína manžela, ktorý stojí vedľa nej a snaží sa o prejavy nehy: „*Přestaň již s těmi pozornostmi, nebo se nakonec ještě do sebe zamilujem*“ (LN, 1925).

Pragmatický vzťah medzi pohlaviami bez zbytočnej sentimentality sa stal jedným z typických prejavov modernosti *novej ženy*. Mladé ženy síce túžili po citovom šťastí po boku muža, no pokým ho našli, sebavedome nadväzovali nezáväznú známosť. Marie Pujmanová to vo svojom fejtóne v *Eve* opísala nasledovne:

„*Dnešní žena je přesná (...) věčná (...) je objektivnější, než bývala (...) studuje, hospodářsky studuje s mužem (...) musí se, jak se říká ohánět, zároveň se svalstvem otužila si mozek a srdce. Je nesentimentální. (...) Když se dnes žena nevdá, už to neznamená tu sociální a hmotnou katastrofu, jako kdysi, ani ne konec erotického života. Společensky se dnes pramálo liší vdaná, rozvedená nebo svobodná žena, stojí li na svých nohách*“ (Pujmanová, 1934, s. 31).

Túto výpoveď, podobne ako ostatné postrehy o *novej žene*, treba vnímať ako istú formu sebareprezentácie; pri takýchto a podobných opisoch sa autori často nechali uniesť vlastnými predstavami a želaniami. Aj napriek tomu ostáva faktom, že *nová generácia*

žien v medzivojnovom období bola oveľa viac ako iba čisto módnou záležitosťou. *Nová žena* sa stala nielen symbolom, ale aj odrazom modernej spoločnosti priemyselného veku.

Predstavu o Američanke a jej živote čerpala väčšina súčaníkov v Československu dvadsiatych a tridsiatych rokov z hollywoodskych filmov, novín a magazínov. Američanka bola prototypom modernej, nezávislej, emancipovanej ženy. Bola „*půvabná, svalnatá a krásná*“ (Strowski, 1928, s. 22) a sebavedome si razila cestu životom. Bola pragmatická, ako vo veciach obchodných, tak aj citových, pomerne rozšírenou predstavou bolo, že „*dovedou dělati business z projevů sympatie*“ (Bloch, 1929, s. 18). Američanku vnímali ako ženu praktickú, ktorá nevenovala vedeniu domácnosti viac pozornosti, ako bolo nevyhnutné. Panoval všeobecný názor, že „*Američanka není domácká žena. Má svůj klub, své zájmy, své povolání*“ (Strowski, 1928, s. 22). V tlači sa síce objavili aj články, ktoré oponovali tomuto názoru, boli však v menšine. Zdenka Wattersónová, Češka vydatá v USA, sa napríklad svojím opisom priblížila oveľa bližšie k realite, keď tvrdila, že „*proti evropskému mínění je americká žena pravidlem pilná a šikovná*“ (Wattersónová, 1929). To nemenilo nič na prevládajúcom názore, že Američanka pred vedením domácnosti uprednostňuje iné aktivity.

Zloženie a fungovanie domácnosti sa začalo meniť aj v Československu. Do miest sa sťahovalo za prácou veľa mladých ľudí, ktorí žili sami. Väčšinou to boli príslušníci strednej triedy, ktorí si nemohli dovoliť pomocnú silu, čo by sa im starala o domácnosť. Moderná domácnosť si preto vyžadovala nové a praktické usporiadanie, ktoré by zodpovedalo potrebám pracujúcich ľudí. Racionálne členenie *americkéj domácnosti*, najmä kuchyne vybavené elektrospotrebičmi, sa stalo preto v Európe vzorom modernej domácnosti priemyselného veku a bolo častým námetom nielen ženských a spoločenských, ale aj odborných časopisov.

Americká žena však nebola pre všetkých iba pozitívnym vzorom. Súčasťou verejnej diskusie o *amerikanizácii* bola aj diskusia o *feminizácii* európskej spoločnosti. Základom tejto diskusie bol predpoklad, že Amerika je krajinou, kde vládne žena nad mužom a v dôsledku toho sú americká spoločnosť a kultúra zoženštené. Z tohto predpokladu plynuli obavy, že v súvislosti s nadšeným prijímaním *amerického* spôsobu života a *americkéj* kultúry sa tento fenomén preniesie aj do Európy. Tieto zväčša mužské obavy posilňoval aj vývoj v súvislosti s emancipáciou žien po roku 1918. Už začiatkom dvadsiatych rokov sa začala diskusia o kríze mužnosti. V *LN* bol v roku 1925 uverejnený fejtón, ktorý tematizoval tzv. *zoženštenie* mužov a *zmužštenie* žien a konkretizoval z toho plynúce obavy: „*Komplikace dnešního stavu povstaly tím, že do mužských těl vstoupila duše ženy a naopak.*“ Autor vnímal situáciu tak, že proces tejto premeny bol v Amerike zavŕšený a za najhoršiu považoval skutočnosť, že z tohto vývoja profitovala žena, ktorá stratila voči mužovi poslednú štipku úcty „*tam, kde muž byl proměněn v robota, v stroj na výrobu peněz: ale pokorujícím je to, že kliku stroje drží v ruce žena; která tím více mužem pohrdá, čím méně se ho obává.*“ Základnou črtou teórie o *feminizácii* spoločnosti ako súčasť *amerikanizácie* bola preto obava z toho, že podobný vývoj by mohol postihnúť aj Európu. Zástancovia tejto teórie boli presvedčení, že nadvláda ženy nad mužom bola reálnou hrozbou, ktorú so sebou prinášalo napodobovanie *americkéj civilizácie*. Autor tak ukončil

svoj text varovnými až prognostickými slovami: „*Postupná groteska odehráva sa na americké scéne; kto za to ručí, že ženské, pokorné, ubrečené a pasívne duše v mužských telech je neimportujú až k nám, keď importovať cokoliv je módou dne...*“ (Vlček, 1925).

Spoločenské zmeny v industriálnej spoločnosti dvadsiatych rokov vyvolávali u mnohých pocit neistoty. Z tohto pocitu plynuli rôzne obavy a diskusia o feminizácii spoločnosti bola jednou z foriem, ako sa s týmito pocitmi vyrovnáť.

Nová žena bola zosobnením tejto spoločnosti. Fenomén *novej ženy* predstavoval nielen odraz reality, ale vo veľkej miere médiami vytvorený a spropagovaný produkt, ako to dokladá aj text, v ktorom sú zhrnuté všetky klíše spájajúce sa s modernou ženou medzivojnového obdobia. Pri bližšom pohľade na tento text nemožno prehliadnuť isté paralely s prezentáciou emancipovanej ženy v súčasných médiách:

„*Ráno tělo cvičí při otevřeném okně. Sestavuje jídelní lístek, aby v něm byly v předepsaném množství vitaminy. Užívá v domácnosti moderních vymožeností, na příklad elektrické ledničky. Byť vdaná, je nezávislá, má své zaměstnání a je svému muži a dětem kamarád. Řídí vůz, po případě letadlo, provozuje sporty, jezdí na weekend, k večeru nepohrdne hrou v bridge a tancem, a nerozeznáte ji od vlastní dcery, když ji vidíte s krátkými vlasy a v sportovních kalhotách na obrázku*“ (Pujmanová, 1934).

Vnímanie americkej ženy a *amerikanizácie* bolo napokon ovplyvnené skôr vlastnou predstavivosťou ako skutočnosťou. Američanka, alebo skôr obraz o nej, bola zmesou predstáv, ideálov a klíše. To však nič nemení na skutočnosti, že bola vzorom pre povojnovú generáciu, ktorá sa snažila nájsť si svoje miesto v modernej priemyselnej spoločnosti.

LITERATÚRA

- BLOCH, Miloš: Američanky, jež jsem kdy znal. In: *Eva*, roč. 2, 1929, č. 1, s. 18. In: *Lidové noviny*, 4. 5. 1925, poludňajšie vydanie.
- LENDEROVÁ, Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava: Proč právě ženy? In: PEŠEK, J. – LEDVINKA, V.: *Žena v dějinách Prahy*. Praha : Scriptorium, 1996.
- PUJMANOVÁ, Marie: Dnešní žena. In: *Eva*, roč. 7, 1934, č. 1, s. 31.
- SLAVÍK, Otakar: Dobrodružství Otakara Slavíka. XIII. Divy Ameriky. In: *Lidové noviny* 11. 2. 1920, poludňajšie vydanie.
- SECKÁ, Milena: Americký klub dam. In: *Národopisný časopis*, roč. 82, 1995, č. 1, s. 55 – 62.
- SOKOL, Stanislav: Děvčata. In: *Lidové noviny*, 19. 8. 1920, ranné vydanie.
- STROWSKI, Fortunat: Americká žena. In: *Eva*, roč. 1, 1928, č. 1, s. 22.
- SVĚTNIČKOVÁ, Marie: Studie kosmetiky. In: *Eva*, roč. 3, 1930, č. 1, s. 28.
- ŠNOBR, Jan: Penelope přemýšlí. In: *Eva*, roč. 2, 1930, č. 23, s. 19.
- VLČEK, Bartoš: Soumrak mužství. In: *Lidové noviny*, 9. 1. 1925, ranné vydanie.
- WATTERSONOVÁ, Zdenka: Americká žena v domácnosti. In: *Eva*, roč. 1, 1929, č. 18, s. 12.